

חטאי מלכות ירבעם

"וראיתם אם דרך גבולו יעלה בית שמש הוא עשה לנו את הרעה הגדולה הזאת, ואם לא - וידענו כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו" (שמואל א, ו', ט).

הרב יואל טוען כי זה היה חטאם של אנשי בית שמש אשר ראו בארון ה' וחשבו להקים מקדש פתוח על אבן גדולה, כעין מצבת גבול. בכך קיבלו הישראלים את התפיסה הפלשתית וחטאו באותו החטא של בני עלי, מוציאי הארון למלחמה באבן העזר, אשר גררה את חורבן שילה. לטענתו, עך כך מדבר הנביא עמוס כאשר הוא קורא לבית אל 'מקדש מלך' (עמוס ז, יג), דבר המבטא המשך ישיר של תפיסה אלילית זו.

לעומת תפיסה זאת, התפיסה בישראל היא של נחלת שכינה פנימית מקודשת. המקדש הוא פנימי-כהני, נבדל מן המלכות ומלחמותיה, וגבולותיו מבטאים הבדל מעמדי בתוך מערכת אחת. לעומת זאת, הגבולות הצבאיים מדיניים, מבטאים את עצמת הישועה שנותן ה' בידי המלך. אין להפוך את המלחמה ואת המקומות שמגיעים אליהם בעקבותיה למקומות של מקדשי קבע. המקדש הוא פנימי וגבולות הקדושה הם גבולות דרגאיים.

על פי הבנה זו, גבולות המקדש והנחלות הקשורות בו הם גבולות של שלום - גבולות הקשורות לקדושה, ואילו גבולות האומה והארץ הם תוצאה של מלחמה.

אחד הרעיונות הידועים ביותר בהקשר זה המובא על ידי הרב יואל הינו הקשר בין המקדש והמזבח לבין השלום. הרב יואל מביא ראיות רבות לתפיסה זו, כך למשל: התורה אסרה להניף חרב ולסתת את אבני המזבח; בחירת המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו, תבוא רק לאחר שיבואו בני ישראל אל המנוחה ואל הנחלה וישבו בטח; שבט לוי והכהנים בכללו אינם חלק מצבא המלחמה; העצמאות של שבט לוי והכהונה נשמרת באופן ברור ביחס למלכות.

ההבדלה בין מלכות וכהונה דומה במקצת להפרדת הרשות השופטת או המחוקקת מן הרשות המבצעת בשלטון הדמוקרטי. לפי זה, כל מערכת המקדש איננה נתונה למרותו של השלטון, וזה אינו יכול להכתיב לה הוראות כלשהן לגבי דרכי הפולחן וצורתו.

ברור גם כי בהצבת העגלים בגבולות הממלכה, מעבר לקשר בין אלקי ישראל לממלכת ישראל (בלא ממלכת יהודה), ישנה גם התרסה נגד בחירתה של ירושלים כמקום בלעדי בו בחר ה' לשכן שמו שם.

בנוסף, על פי תפיסה זו, אין קדושה של מקדש - מקום מרכזי המשפיע מקדושתו על הארץ כולה, אלא להיפך - הקדושה היא בקצוות, במקדשי הגבול בדרך ובית אל. השטח המקודש הינו הארץ בין שני העגלים.

רעיון מעניין בהקשר זה הוא האפשרות לראות את שני העגלים כתחליף לשני הכרובים (יש לזכור כי השור אבי העגל,

בשיעור זה בכוונתנו להמשיך להתבונן בחידושים הגדולים שמחדש ירבעם בממלכתו מהבחינה הרוחנית והדתית.

העגלים בדרך ובבית אל

בשיעור שעבר עסקנו בעגלים אותם בונה ירבעם, ובמשמעותם הרוחנית. היבט נוסף של סוגיית העגלים אותו הזכרנו גם בשיעור הקודם, הוא מיקומם של העגלים בדרך ובבית אל. מעבר לבחירה של מקומות בעלי משמעות דתית ורוחנית בתודלתיה הקמאיים של ארץ ישראל, ישנה כאן קביעה כי המקומות המקודשים הם בגבולות הממלכה: בצפון בדרך, ובדרום בגבול עם ממלכת יהודה (בצפון נחלת בנימין) בבית אל.

הרב יואל בן נון¹ מראה את הניגוד הבולט בין התפיסה לפיה נחלת בנימין היא נחלת שכינה, לבין התפיסה האלילית של מקדשי גבול:

"...כאן אנו מגיעים סוף-סוף, למשמעות הקביעה, כי נחלת בנימין היתה הנחלה המקודשת: הבדל התפישה בין מקדש-פנימי לבין מקדש-גבול חיצוניים. מקדשי גבול הם לאומיים וקשורים בדרך כלל במלחמה נגד כל אויב ומתנקם, ובהגנת הנחלה שהם מסמנים את גבולותיה, ובהבדלה בין נחלה זו לבין כל שאר הנחלות. בהתאם לתפיסה פולחנית-לאומית טריטוריאלית זו, יש לכל טריטוריה ולכל עם אל-פטרון, אדון הנחלה. עמים כוששים העלו תכופות קרבנות לאלהי הארץ הנכבשת כדי לפייסם...".

על פי התפיסה האלילית, לכל נחלה יש אל, אשר הוא אדון הנחלה. רמז לתפיסה זו, מופיע בכמה מקומות במקרא:

- יפתח אומר למלך בני עמון "הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש, ואת כל אשר הוריש ה' אלוקיני מפנינו אותו נירש" (שופטים י"א, כד).
- כך גם בדברי אמציה המעלה קרבן פיוס לאלהי שעיר אחרי נצחוננו הקשה והאכזרי - "ויהי אחרי בוא אמציהו מהכות את אדומים ויבא את אלהי בני שעיר ויעמידו לו לאלהים ולפניהם ישתחווה ולהם יקטר" (דברי הימים ב, כ"ה, יד). אמציה מעלה קרבן, לאלהי הארץ אותה הוא כבש, אדון הנחלה.
- ביטוי בולט עוד יותר לנקודה זו, מופיע בנוגע לכותים, שם מופיע הביטוי: "משפט אלהי הארץ" (מלכים ב, י"ד).

תפיסת קדושת הגבול קיימת בצורה אלילית מסולפת גם אצל הפלשתים. כאשר הם מבקשים להחזיר את ארון הברית נאמר:

1 במאמרו 'נחלת בנימין נחלת שכינה' בקובץ לפני אפרים ובנימין ומנשה, המועצה האיזורית מטה בנימין, ירושלים תשמ"ה, ע' 25-46. המאמר פורסם גם באתרו של הרב יואל בן-נון <http://www.ybn.co.il/mamrim/m47.htm>

בעצמו עולה על המזבח, עומד עליו ומקטיר עליו, עושה עצמו לכהן.

יוספוס פלביוס (קדמוניות היהודים, ספר ה', סעיף 230) כותב כי ירבעם עשה עצמו כהן גדול. אין זה רק טשטוש בין כהונה למלכות, אלא המלכות משתלטת לחלוטין על הכהונה, כאילו אין כאן שני תחומים נפרדים, אלא כפיפות מוחלטת של הפולחן למלכות.

על פי דברים אלו, ניתן גם להבין את דבר ה' בפיו של איש האלהים שבא מיהודה ומתנבא על עונשו של ירבעם:

"והנה איש אלהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל, וירבעם עמד על המזבח להקטיר. ויקרא על המזבח בדבר ה' ויאמר מזבח מזבח פה אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד ואשיהו שמו וזבח עליך את פהני הבמות המקטרים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך. ונתן ביום ההוא מופת לאמר זה המופת אשר דבר ה' הנה המזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו. ויהי כשמע המלך את דבר איש האלהים אשר קרא על המזבח בבית אל וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו, ותיבש ידו אשר שלח עליו ולא כל להשיבה אליו" (מלכים א' י"ג, א-ד).

מעשים אלו הינם תוצאה ישירה של תפיסת ירבעם, הרואה במלכותו מלכות השולטת שליטה מוחלטת על הפולחן. כאמור, תפיסה זו מתאימה בהחלט לתפיסה של מקדשי גבול, בהם גבולות הממלכה הם גם גבולות מקומות הקודש, כשהמקום המקודש בגבול הממלכה הינו זהה עם גבול התפשטות הממלכה כתוצאה מהמלחמה.

עשיית החג בחודש השמיני

"ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש כחג אשר ביהודה, ויעל על המזבח פן עשה בבית אל לזבח לעגלים אשר עשה והעמיד בבית אל את פהני הבמות אשר עשה" (מלכים א' י"ב, לב).

בפשטות, נראה כי החג עליו מדובר הינו חג הסוכות, אותו קבע ירבעם כחודש לאחר תאריכו הקבוע בתשרי בממלכת יהודה:

הצמדת עניין החג להעמדת כהני הבמות בבית אל, ולעליית המלך על המזבח, רומזת על אפשרות כי ירבעם מקיים חג לחנוכת הבמות. בדומה לשלמה אשר הצמיד את חנוכת הבית לחג הסוכות בחדש תשרי, עושה ירבעם חג לחנוכת הבמות שבנה בבית אל וסומך אותו לחג הסוכות שדחה את קיומו בחדש ימים לחדש חשוון. סביר להניח כי בחג זה ציפה כי כל תושבי ממלכת ישראל יעלו לרגל לחוג עמו את החג בבית אל.

מעבר לרצון לעצמאות ולהיבדלות בכל התחומים (מקומות פולחן חדשים, כהנים חדשים), ירבעם יוצר לוח שנה חדש. אמנם בפשטות החג שנחוג הוא חג סוכות כמקובל ביהודה, מצד תכניו ואופיו, אך קביעת תאריך אחר ונבדל, יוצרת מערכת שונה לחלוטין והפרדה מוחלטת בין ממלכת ישראל לממלכת יהודה. ברגע שזמני העלייה לרגל שונים, מקומות

סמלו של שבט יוסף בא במעשה המרכבה ביחזקאל א', י תחת הכרוב שבמעשה המרכבה ביחזקאל י'). ייתכן לומר כי על פי גישה זו, ה' מתגלה לעמו במרחב בין שני העגלים, כלומר בכל מרחב הממלכה כולה בין דן לבית אל, וזוהי הארץ המקודשת, במקביל להתגלות האלוקית אל משה מבין שני הכרובים².

ערבוב רשויות

בהקשר זה, ברצוננו להמשיך את הכיוון אותו מפתח הרב יואל במאמרו, ולהראות, כי כחלק ממכלול תפיסתו, ירבעם לא רק שאינו מפריד בין מלכות לכהונה, אלא אף להיפך:

"ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה-עשר יום לחדש כחג אשר ביהודה, ויעל על המזבח פן עשה בבית אל לזבח לעגלים אשר עשה והעמיד בבית אל את פהני הבמות אשר עשה. ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל בחמשה עשר יום בחדש השמיני בחדש אשר-בדא מלבד ויעש חג לבני ישראל ויעל על המזבח להקטיר. והנה איש אלהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית-אל וירבעם עמד על המזבח להקטיר" (מלכים א', י"ב, לב-לג - י"ג, א).

הכתוב חוזר ומדגיש הדגשה יתרה את העובדה שירבעם בעצמו עלה על המזבח ועמד על המזבח להקטיר. מעשה זה הינו המשך למגמה המתבטאת בכך שירבעם עשה כהנים מקצות העם אשר לא היו מבני לוי, ובכך ביטל את הייחודיות של הכהונה.

במעשים אלו, פוטר ירבעם מחד את העם ממעשרות ומשאר מתנות כהונה, ומאידך גיסא פותח את התפקיד הזה לכל, כמפורש בהמשך:

"אחר הדבר הזה לא-שב ירבעם מדרך הרעה וישב ויעש מקצות העם פהני במות, הקפץ מלא את-ידו ויהי פהני במות" (מלכים א', י"ג, לג).

ירבעם יוצר מעמד חדש - כהני במות, במקום הכהונה והלויה המקובלים. במובן זה ישנו קשר בין העובדה שנסללה בחירתה של ירושלים, לבין שלילת בחירת כהנים בני אהרן משבט לוי לכהונה. ירבעם טוען כי כשם שאין רק מקום אחד בו ה' בחר לשכן שמו שם, כך גם אין רק שבט אחד הראוי לעבודת ה', אלא כל בני האדם ראויים לעבודת ה'.

לאחר מעשה זה, הכהנים והלויים עוזבים את ממלכת ישראל ועוברים לממלכת יהודה:

"והכהנים והלויים אשר בכל ישראל התייצבו עליו מכל גבולם כי עזבו הלויים את מגרשיהם ואחזתם וילכו ליהודה ולירושלם כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן לה'. ויעמד לו כהנים לבמות ולשעירים ולעגלים אשר עשה" (דברי הימים ב', י"א, יג-טו).

אותם כהנים חדשים משמשים בתפקידם בבמות, בעבודת השעירים ובעגלים. מתוך ביטול הכהונה בכלליותה, המלך

² כך מציע גם זאב ארליך במאמרו לבירור הבדלים בין ממלכת ישראל לממלכת יהודה (בימי ירבעם בן נבט). מתוך ספר יעקב לסלוי, תל אביב תשמ"ה (1985) ע' 215-235.

נסה לבחון בקצרה את תולדות הבמות מן הכניסה לארץ, ובמהלך תקופת המלכים⁶:

- כפי שהזכרנו בשיעור הקודם, ישנן עדויות על קיומם של מזבחות נוספים בארץ, מלבד המשכן (כגון בגבעון ובבוכים).

- בימי יהושע, בנוסף למזבח אותו נצטוו לבנות בני ישראל בהר עיבל, מוזכר המזבח שבונים שניים וחצי השבטים על הירדן (יהושע כ"ב, ז). מתוך תגובתם של שניים וחצי השבטים למחאה הקשה של בני ישראל, אנו לומדים כי הבעיה העיקרית במעשיהם היתה עצם הקמת מזבח נוסף מחוץ למשכן:

"...תְּלִילָה לָנוּ מִמֶּנּוּ לְמַרְדֵּי בְּה' וְלָשׁוֹב הַיּוֹם מֵאַחֲרֵי ה' לְבָנוֹת מִזְבְּחֵי לְעֵלָה לְמִנְחָה וְלִזְבַּח מִלֶּבֶד מִזְבַּח ה' אֶל־לִהְיֵנוּ אֲשֶׁר לִפְנֵי מִשְׁכַּנּוֹ" (יהושע כ"ב, כט).

- אין עדות בתקופת יהושע על מזבחות / קרבנות באתרים שונים מחוץ למשכן.

- בשכם מוקמת אבן גדולה תחת האלה אשר במקדש ה':

"וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֶל־לֵהִים וַיִּקַּח אֶבֶן גְּדוֹלָה וַיִּקְיֶמָהּ שָׁם תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ ה'" (יהושע כ"ד, כו).

בתקופת השופטים ואילך, אנו מוצאים מזבחות ומקדשים במקומות שונים מחוץ למשכן (בבכים (שופטים ב', ה), אצל גדעון (שם ו, כד-כו), בנדרו של יפתח (שם י"א, לא), אצל מנוח (שם י"ג, יט-כ), בפסל מיכה ובמקדש בן). מציאות זו מחדדת את מעמדה הירוד של שילה, בתקופה זו ואת העובדה שבמקביל למשכן בשילה, מקריבים באיסור במקומות רבים מחוצה לו.

בספר שמואל, כשהבמה הגדולה בנב ואחריה בגבעון⁸, וכשהארון בקרית יערים ואחר כך בעיר דוד - מצינו הקרבה במקומות שונים: בבית שמש (שמואל א, ו', יד), במצפה (שם ז', ט), ברמה (ז', יז) ובגלגל (י"א, טו). כך גם בימי שאול (שם י"ג, ט-י; י"ד, לה; ט"ו, כא), בימי דוד (שמואל א, ט"ז, ב-ה), אצל אבשלום (שמואל ב, ט"ו, ח-ט), הקרבן של דוד בגורן ארנן היבּוּסי (שמואל ב, כ"ד, כה) והבמה הגדולה בגבעון (מלכים א, ג, ד).

גם מתוך השיפוט הנבואי של מלכי יהודה, עולה כי פרט לחזקיהו ויאשיהו, מרחבעם ואילך חטאו המלכים כולם בבמות.

אולם, מתוך עיון נוסף בפסוקים, עולה כי חטא בבמות לא מצויין כחטא גדול כל כך. נביא לכך כמה דוגמאות:

- אצל המלכים שחטאו בחטאים חמורים יותר, גם בממלכת יהודה וגם בממלכת ישראל, לא נזכר חטא הבמות. חטא הבמות מוזכר בחטאי ירבעם ובסיכום מלכות ישראל (מלכים ב, י"ז).

הפולחן שונים, העובדים בבמות ובמזבח בבית אל אינם כהנים - נוצרה מערכת דתית שלמה, אלטרנטיבית למקדש בירושלים.

הרב מרגליות³ הציע כי דחית חג הסוכות בחודש ימים, נעשתה על ידי עיבור השנה. בצורה כזו, אין כאן המצאה של חג חדש, אלא רק דחיית תאריך החג הקיים⁴. באופן זה ניתן יחסית בקלות לשכנע בטיעונים הלכתיים את תושבי ממלכת ישראל לחגוג את סוכות תוך עיבור השנה חודש מאוחר יותר.

סביר מאד להניח כי לאחר עיבור השנה, הלוח של ממלכת ישראל הופרד מלוח השנה של ממלכת יהודה בחודש אחד. ניתן לשער כי מתוך רצון לשמור את הפרש בין שתי הממלכות, הצמיד ירבעם את הלוח בממלכת ישראל ללוח בממלכת יהודה, כך שאם עיברו את השנה ביהודה, עיברו אותה גם בישראל.

בהקשר זה, נציין כי זאב ארליך⁵ רוצה לטעון שהביטוי "חטאות ירבעם", מתייחס אל האיסור שהיה קיים בימי ירבעם לעלות לרגל לבית המקדש בירושלים.

ביטוי זה מופיע גם אצל מספר מלכים לאחר ירבעם, ורק אצל המלך הושע בן אלה לא הוזכר ביטוי זה, מפני שהוא זה שהעביר את הפרדסאות שהושיב ירבעם בן נבט. ההנחה היא כי בימיו הושוו לגמרי לוחות השנה של שתי הממלכות, יהודה וישראל, מפני כי חזקיהו אשר מלך באותה תקופה בממלכת יהודה, מתוך מגמתו לאחד את ישראל, מעבר את ניסן בניסן על מנת שגם בני השבטים הצפוניים, אפרים ומנשה, יששכר וזבולון, יוכלו לחגוג את הפסח בירושלים יחד עם בני ממלכת יהודה.

הירושלמי עבודה זרה א, א אומר כך: אמר רבי יוסי בר יעקב במוצאי שמיטה מלך ירבעם על ישראל, ועל כן סביר להניח שכל המאורעות החשובים המוזכרים בעליה זו לרגל מתרחשים במעמד הקהל (כשהמלך עומד להקטיר על המזבח).

חטא הבמות

בפרק זה, נמשיך בתיאור המציאות הרוחנית עם פילוג הממלכה אצל ירבעם ורחבעם, ונעסוק באחד מן ההיבטים המרכזיים בחטאי ירבעם - חטא הבמות.

כאמור, איש האלוקים מיהודה מוכיח את ירבעם על הבמות, ובמרוצת ימי הבית הראשון סוגיה זו משמשת כאבן בוחן מרכזית גם בממלכת יהודה לשיפוט הנבואי של המלכים. על כן הנביא ירמיהו - בסיכום מלכותם של המלכים - מתייחס לעובדה שהבמות טרם סרו.

גם במלכות ישראל הסיכום המפורש במלכים ב, י"ב, עם חורבן ממלכת ישראל וגלות שומרון, מתייחס לעבודה בבמות כהמשך ישיר של חטאי ירבעם.

3 בספר המקרא והמסורה, ירושלים תשכ"ה, ע' נד-נו.

4 אמנם על פי הסבר זה העיבור היה באלול - דבר הנוגד את ההלכה על פי התוספתא בסנהדרין ב/ג ועל פי הגמרא בסנהדרין יב.

5 במאמר שהוזכר לעיל בהערה 2.

6 בזמנו התייחסנו בקצרה לסוגיה זו בשיעור - 'המקום אשר יבחר ה'.

7 גם לכך התייחסנו בשיעור (בתחילת שנה זו - 'הכינוס בשכם').

8 במציאות זו, ישנו היתר להקריב בבמות, על פי המשניות בזבחים פרק י"ד.

רש"י על אתר, מבאר את דברי ר' שמעון בן יוחי: "זו וזו ירושלים - ועד שיבנה הבית לא נאסרו הבמות". על פי הבנה זו, מן הכניסה לארץ ועד ימי שלמה אין איסור במות כלל. לפי דעה זאת, בכל המקרים בהם הקריבו מחוץ למשכן בתקופת שילה, היה היתר במות, ועל כן אין כל בעיה בתקופה זאת. כל המקומות בהם הנביאים באים בביקורת ואומרים 'רק הבמות לא סרו', עוסקים בתקופה שלאחר בניין בית המקדש, מימי רחבעם ואילך.

אפשרות אחרת המובאת בירושלמי⁹ אומרת כך:

"אומר ר' יסא בשם ר' יוחנן: זה סימן, כל זמן שהארון מבפנים הבמות אסורות, יצא - הבמות מותרות".

מהמשך הגמרא משתמע, כי ייתכן ודברים אלו אמורים אפילו לשעה. כלומר אפילו כאשר מוציאים את הארון לזמן מה, כמו במלחמה באבן העזר, באותו פרק זמן הבמות מותרות.

העקרון העומד מאחורי קביעה זו הינו, כי כאשר הקב"ה בוחר לשכן שמו במקום מסויים, הביטוי לכך הוא שהארון בפנים. על כן המשכן מתפקד באופן שלם כמקום מושב מלך מלכי המלכים, ועל כן במצב זה אסור לעבוד אותו בשום מקום אחר פרט למקום שהוא משכן את שמו. אולם, ברגע שאין הארון בפנים, אלא מחוץ למשכן, אפילו לשעה, אין לקב"ה גילוי שלם בקביעות מקום שכינתו במקום מסויים, ועל כן מותר במצב זה לעבוד אותו בכל מקום ומקום.

על פי הבנה זו יש להניח כי, בהיות המשכן בשילה, בכל מקום שאנו מוצאים הקרבת קרבנות מחוץ למשכן, הוציאו את הארון מן המשכן (וכך מבאר המשך חכמה שהוזכר בהערה).

אם כן, יוצא כי ישנם כמה היבטים בהתבוננות בסוגיית הבמות:

- מחד, אנו מוצאים לכך התייחסות גם אצל הנביאים עצמם, וישנה ביקורת קשה ביותר על כהני הבמות (למשל בדברי איש האלוקים הבא מיהודה, מלכים א, ג').

- אולם, מאידך גיסא, אצל נביאים שונים אין התייחסות מפורשת לחומרת חטא הבמות.

ואכן, גם במחקר ישנן גישות שונות לסוגיה הבסיסית. לפי אופנהיימר¹⁰ ישנם שלשה שלבים התואמים את המקובל בהלכה:

- בשלב ראשון, כשבית ה' הוא בשילה, העבודה צריכה להתקיים כולה בשילה עצמה. צריך עיון בתקופה זו, איך בפרק זמן זה פשטה העבודה בבמות בהיקף כל כך גדול ובאופן ספונטני - האם הדבר הוא חטא (וכך מתייחס ספר שופטים לאפוד בימי גבעון (ה', כז) או לפסל מיכה (שופטים ז', ד-ו)), או שבמקרים מסוימים הדבר הותר (או בגלל התגלות אלקית מיוחדת במקום וכך בגדעון (שופטים ו', כד),

כשרבשקה פונה ללוחמים בירושלים בימי יחזקיהו הוא אומר אליהם כך:

"וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב שָׁקָה אֲמָרוּ נָא אֶל חֲזַקְיָהוּ כֹה אָמַר הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל מֶלֶךְ אֲשׁוּר מֶה הַבְּטָחוֹן הַזֶּה אֲשֶׁר בְּטַחְתָּ. אֲמַרְתָּ אֵךְ דָּבַר שְׁפָתַיִם עֲצָה וּגְבוּרָה לַמִּלְחָמָה עֲתָה עַל מִי בְטַחְתָּ כִּי מְרַדֶּת בִּי... וְכִי תֹאמְרוּן אֵלַי אֶל ה' אֱ-לֹהֵינוּ בְטַחְנוּ הֲלוֹא הוּא אֲשֶׁר הִסִּיר חֲזַקְיָהוּ אֶת בְּמַתְיּוֹ וְאֶת מִזְבְּחֹתָיו, וַיֹּאמֶר לִיהוּדָה וְלִירוּשָׁלַם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ הַזֶּה תִּשְׁתַּחֲוּוּ בִירוּשָׁלַם" (מלכים ב' ח, כב).

מן הפסוקים עולה כי נראה כי העם התנגד להסרת הבמות ע"י חזקיהו.

- גם מתוך דברי אליהו בהר הכרמל:

"...וַיֹּאמֶר קָנָא קָנָאתִי לַה' אֱ-לֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ הָרְסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בְּחָרֶב וְאוֹתָר אֲנִי לְבָדִי וַיִּבְקְשׂוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּה" (מלכים א פרק יט, י).

משתמע לכאורה כי הפגיעה במזבחות כלולה בהפרת הברית, יחד עם הריגת הנביאים!

לאור נקודות אלו, מסיק ד"ר נח חכם, שתי מסקנות:

1. הבמות היו נפוצות בעם מתקופת השופטים ואילך (להוציא את כל תקופת יהושע).

2. ככל הנראה, עד ימי יחזקיהו, הבמות לא נחשבו בפועל כחטא.

בנוגע לנקודה הראשונה, המקרא מעיד על נקודה זו, ובמידה רבה גם הממצא הארכיאולוגי. בממצאים שנתגלו, לא תמיד מדובר בבמות ממש, ולפעמים אין מדובר אלא במבנים הדומים למקדש ובהם שלשה חדרים, זה לפני זה - אולם, היכל ודביר. כך למשל בערד, נתגלה מבנה כזה שעל פי הממצאים הארכיאולוגיים הוא בוטל בימי יאשיהו.

נראה כי מציאות זאת מעידה על העובדה שאנשים הגרים במרחק מבית ה', לא היו מוכנים לוותר על עבודת ה' באמצעות קרבנות. למרות שהדבר היה אסור עליהם, הם עשו זאת מתוך פנייה לקב"ה, במבנה שאסור לבנותו במקום שאסור לעשותו.

יתכן כי מציאות זו לא היתה ממש איסור, וזאת ניתן לומר על בסיס מספר דעות בחז"ל. כך למשל, חז"ל נחלקו בהבנת הפסוקים בפרשת ראה:

"ת"ר: 'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה', מנוחה - זו שילה, נחלה - זו ירושלים, ואומר: 'היתה לי נחלתי כאריה ביער' (ירמיהו י"ב), ואומר: 'העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה' (שם), דברי רבי יהודה; ר"ש אומר: מנוחה - זו ירושלים, נחלה - זו שילה, ואומר: 'זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אויתיה' (תהילים קל"ב), ואומר: 'כי בחר ה' בציון אוה למושב לו' (תהילים קל"ב)... תנא דבי רבי ישמעאל: זו וזו שילה, רבי שמעון בן יוחי אומר: זו וזו ירושלים" (זבחים ק"ט).

9 ירושלמי מגילה (פרק א הלכה יא). מצוטט ע"י המ'שך חכמה' בפירושו לדברים י"ב, שם.

10 ד. אופנהיימר, לשאלת ריכוז הפולחן בישראל, תרביץ כח (תשי"ט) ע' 153-138.

מנשה את הקב"ה, תקופה בה לא ניתן היה לעבוד במקדש עצמו בגלל הצלם שהיה בהיכל¹².

לגבי עיצומו של איסור הבמות:

לפי דעתו של גרינץ¹³, איסור הבמות בדברים "ב, יג הינו לגבי הדור הראשון של הנכנסים לארץ, וזאת על מנת למנוע מהם את ההקרבה בכל המזבחות שנמצאו בארץ עם כניסתם אליה. לפירושו, זהו פירוש הפסוק "השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה" (דברים "ב, יג). כלומר, עם בוא בני ישראל לארץ, עליהם להקים את מזבחותיהם במקום אשר יבחר ה' ולא במקומות שבחרו הגויים.

לפי קאסוטו¹⁴, משמעות האיסור הינה כפשוט הפסוקים. ישנו איסור על כל אדם לקבוע בעצמו את מקומות הפולחן שלו באופן עצמאי, הקב"ה דרך עבדיו הנביאים בוחר את המקום הראוי לו לשכן שמו שם.

סיכום

נסה לסכם את פועלו של ירבעם בתחום הדתי והרוחני (בנוסף לפילוג הלאומי והמדיני¹⁵):

ירבעם מעוניין להציג מערכת אלטרנטיבית לפולחן שהיה מקובל בממלכה המאוחדת במקדש בירושלים.

אם נאמץ את הכיוון בו הולך בעל ספר הכוזרי, (מאמר א, צז ובמאמר ד, יג), ירבעם מציב דרך אחרת בעבודת ה' - דרך המנוגדת לתורה ואף על פי כן דרך הפונה לקב"ה, המבוססת על מסורות קדומות (מקומות פולחן קדומים, לעבודה עם נציגים של כל ישראל ולא דווקא כהנים) ועל דרכי פולחן עממיות שרווחו בין שבטי ישראל (דוגמת פסל מיכה בדת).

פועלו של ירבעם כלל: קביעת איסור לעלות לירושלים; בניית שני עגלים בדת ובבית אל; בנין בית מקדש מלך בבית אל, ובו מעבר לעגל - מזבח גדול ומרכזי; מינוי כהנים מקצות העם; שינוי לוח השנה והזזת החגים חודש ימים מאוחר יותר, תוך כדי חג חנוכת בית הבמות בבית אל, כשהמלך בעצמו משמש בפועל בכהונה הגדולה על גבי המזבח.

זהו מכלול מעשי ירבעם היוצר ניתוק מוחלט מירושלים, ניתוק מן התלות בשבט לוי ובבני אהרן הכהן, וניתוק מן הלוח הקבוע בממלכת יהודה. ירבעם יוצר יצירה חדשה, בה בני ממלכת ישראל עובדים את הקב"ה בדרכים חדשות (עגלים, בתי במות), בעובדים חדשים (כהנים מכל העם) במקומות חדשים (דת ובת אל כמקדשי גבול ציבוריים ובתי במות במקומות נוסים) ובזמנים חדשים.

אין כאן פניה לאל אחר ועבודה זרה במובן הקלאסי של המילה, ככל הנראה תכני העבודה עצמה דומים. רק כל

12 יהודה אליצור למהות הרגמים במערב ירושלים, מתוך ישראל והמקרא, בר אילן, רמת גן, 1999, ע' 164-171.

13 "מ גרינץ, הכיפור על הרפורמה של יאשיהו וספר דברים, מוצא ?? דורת (הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט, ע' 222-241).

14 קאסוטו, דברים, אנציקלופדיה מקראית ב, ע' 608-615.

15 שבחלק מן המקרים היה כרוך בהשלכות מרחיקות לכת מבחינת מערכת היחסים בין הממלכות לבין עצמן ובין הממלכות למעצמות שסביבן.

או על מנת להוציא מקום מסוים מידי האלילות, וכך בגדעון (שופטים ו', כד)¹¹.

- בשלב שני, מחורבן שילה (שמואל א, ד) ועד בנין בית ה' על ידי שלמה (מלכים א, ו', ח), מפוצלים הארון מחד בקרית יערים, ואילו הבמה הגדולה - המשכן - נמצאת בנב ואחר חורבנה בגבעון.

- עם בנין בית ה' ע"י שלמה נאסרו הבמות עולמית. על כן, בספר מלכים קיימת ביקורת נוקבת נגד הבמות מרגע שהוקם הבית הקבוע בירושלים.

ד"ר נח חכם משאיר עדיין בצריך עיון את השאלה של החריגים בתקופת השופטים. כיצד יתכן שבמשך תקופת השופטים, הקריבו בכל מיני מקומות? מאידך, לדעת ד"ר חכם, עצם העובדה שאין בכך איסור מוחלט ובמקרים מסוימים הדבר הותר, וזאת בניגוד לזמן בו ישנו מקדש בירושלים, מלמדת כי לא היה איסור מוחלט בתקופה זאת. מצב זה תואם את שיטת רשב"י המבין כי זו וזו ירושלים, מנוחה ונחלה ועד אז הותרו הבמות בפועל.

ביחס למציאות, עולה השאלה כיצד עבדו בבמות כאשר שישנו מקדש בירושלים?! נראה כי ניתן להעלות שני כיוונים אפשריים:

ראשית, ייתכן כי לקח זמן עד שכולם מכירים בכך שירושלים נתקדשה כמקום קבע בו בחר ה', ועל כן כל המקומות מחוצה לו אסורים. זהו תהליך הלוקח זמן ארוך.

אפשרות אחרת להסביר את המציאות הנ"ל, הינה כי עם פילוג הממלכה, בחירת ירושלים התבטלה. עצם העובדה שישנם עגלים בדת ובבית אל, מאפשרת גם עבודה לה' במקומות נוספים. מאלפת בהקשר זה העובדה כי המלך הראשון המסיר את הבמות הוא חזקיהו, לאחר חורבן ממלכת שומרון. על פי הבנה זו הדבר מובן: לאחר שעם ישראל חזר להיות רק ממלכה אחת, אין שום היתר לעבוד את ה' אלא במקום אחד, היכן שנמצא בית ה' בירושלים, ועל כן הוא מבער את הבמות הנמצאות בכל מקום אחר בהן עובדים את ה'.

האם קיימת חובה להרוס את הבמות בהן עבדו את ה'?

דברי רבשקה מעצימים את השאלה איך ייתכן להרוס מקום בו עובדים את ה'? ייתכן, שזו אחת הסיבות בגללן נרתעו מלכים לאכוף את איסור הבמות או לחסל את הבמות. חזקיהו ויאשיה מסירים את הבמות ומנועים בהם את העבודה לה', אך לא הורסים אותם. גם במקדש בעיר ערד המזבח נגנז ולא נהרס.

על פי השערתו של פרופ' אליצור ז"ל, עשרות הרגמים שנמצאו בדרום מערבה של ירושלים (באיזור קרית מנחם, אורה ועמינדב) הינם במות לעבודת ה' שנגנזו על ידי המלך יאשיהו, וכל המבנה שלהם (מבני אבנים ענק) גונזו תחתיו. יאשיהו אינו הורס את הבמות בהם עבדו הכהנים בתקופת

11 הופמן טוען כי הקרבת הקרבנות מחוץ לשילה הותרה רק במקומות שקודשו ע"י התגלות ה' שם או על ידי היות ארון הברית בהם.

השינויים יוצרים מציאות חדשה, בה הפולחן לובש צורה חדשה ושונה במרכיבים היסודיים ביותר של דרכי העבודה (זמן, מקום, העובדים ובמידה אופי הפולחן).

חשוב להדגיש כי מגמת הניתוק מירושלים משפיעה על כל המרכיבים שהוזכרו:

יש כאן מערכת ממלכתית מכוונת מלמעלה מן המלכות המשפיעה על הממלכה כולה, מראשית הפילוג ועד חורבן שומרון וממלכת ישראל כולה.

בשיעור הבא ננתח את השלב המשמעותי הבא בממלכת ישראל מבחינה רוחנית, בנוסף לפועלו של ירבעם והיא עבודה זרה בימי אחאב, המטביעה את חותמה גם על ממלכת יהודה.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ט *
* עורך: אביעד ביגנשטוק *

* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
